

MULOQOTDA RUHIY HOLAT VA NUTQ STRUKTURASINING O'ZGARISHI

Bobomurodova Go'zal Olim qizi

Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17587634>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 08-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 12-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

ruhiy holat, nutq struktura, psixolingvistika, emotsional holat, affekt, muloqot, intonatsiya, nutq pragmatikasi, hissiy boshqaruv, kommunikativ madaniyat, stress va til, pragmatik ifoda.

ABSTRACT

Mazkur maqolada muloqot jarayonida insonning ruhiy holati (emotsional, motivatsion va affektiv holatlar) nutqning strukturasiga — ya'ni uning sintaktik qurilishi, leksik tanlovi, intonatsiyasi va ritmiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Psixolingvistik va kommunikativ-pragmatik yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotda muloqot ishtirokchisining hissiy kechinmalari, stress, quvonch, qo'rquv, g'azab yoki hayajon holatlarida til birliklarining tanlanishi va ularning nutq oqimidagi o'zgarish qonuniyatlari yoritilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ruhiy holat nafaqat nutq tezligi va ifoda ohangiga, balki grammatik struktura va semantik uzviylikka ham bevosita ta'sir qiladi. Maqolada shuningdek, muloqotda ruhiy barqarorlik, empatiya va hissiy boshqaruvning nutq madaniyatini shakllantirishdagi o'rni ham muhokama qilingan

Inson muloqoti doimo ma'lum psixik va emotsional holatlar fonida kechadi. Shaxsning ichki ruhiy kechinmalari — jumladan, stress, hayajon, ishonch, qo'rquv yoki qoniqish holatlari — nutqning mazmuniy tarkibi, sintaktik tuzilishi hamda paralingvistik ifoda vositalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois nutq insonning faqat kommunikativ faoliyati emas, balki uning ruhiy holati va emotsional energiyasining tildagi in'ikosi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Psixolingvistika nuqtayi nazaridan qaralganda, nutq — bu til tizimi orqali tashkillashtirilgan psixik faoliyat shakli bo'lib, u inson tafakkuri, hissiyoti va ijtimoiy tajribasining murakkab o'zaro ta'sirini aks ettiradi. Til bu jarayonda ruhiy energiyaning lingvistik tarmoqdagi ifodasi, ya'ni ongdagi g'oya va kechinmalarni tashqi shaklga keltiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa, muloqot inson psixikasining tashqi ifodasi sifatida individual psixologik va ijtimoiy-madaniy omillarni uyg'unlashtiruvchi ko'p qatlamli tizimni tashkil etadi.

A.A. Leontyev ta'kidlaganidek, "Har qanday nutqiy akt ichki psixik ehtiyoj, shaxsiy motiv va hissiy holat bilan boshlanadi". Ruhiy holatdagi siljishlar, ayniqsa, hayajon, xavotir yoki ichki ishonch darajasining oshishi nutq oqimi va sintaktik tuzilmani o'zgartiradi. **Hayajonli holatda**

odamlar nutqni tezlashtiradi, pauzalarni kamaytiradi, ko'pincha to'liq gap o'rniga fragmentar ifodalarga murojaat qiladi. Masalan: *"Bu... bu men aytmoqchi edim... yani... bu meniki emas!"*

Bu kabi bo'linma gaplar **psixologik stress** yoki nutqni tez tugatishga bo'lgan ichki ehtiyoj bilan izohlanadi. Bunday sintaktik notekislik psixotil darajasida yuzaga keladi va shaxsning muloqotdagi emotsional barqarorligini yo'qotganidan dalolat beradi.

Stressli holatlarda odamlar noto'g'ri urg'u qo'yishi, gaplarni chala qoldirishi, hatto so'zlarni adashtirishi mumkin. Buni G.V. Kolshanskiy "nutqning avtonom nerv tizimdagi disbalans bilan buzilishi" deb ataydi. O'zbek tilida bu holat quyidagi misolda yaqqol ko'zga tashlanadi:

"Men... men bormayman. Yoki... balki borarman..."

Bu yerda shaxsda qaror qabul qilishdagi noaniqlik, stress ta'sirida turg'un sintaktik model (S+P) buzilib, nutqda tutilish, takrorlash, pauza ko'paygan.

Hayajonlangan shaxs, ko'pincha, baland ovozda yoki intonatsiyasi o'zgarib gapiradi. Paralingvistik vositalarning (ohang, pauza, tezlik) o'zgarishi emotsional holat ko'rsatkichidir. Masalan, quyidagi oddiy ibora turli ohangda butunlay boshqa psixologik taassurot uyg'otadi:

- **Baland ohangda:** "Qani, gapiring!" → **Buyruq, g'azab.**
- **Past ohangda, pauzali:** "Qani... gapiring?" → **Shubha, ishonchsizlik.**
- **Tinch, barqaror ohangda:** "Qani, gapiring." → **Ishonchli, mulohazali yondashuv.**

Bu misol paraverbal elementlarning ruhiy holatni ifodalashdagi rolini ochib beradi.

Nutq – bu ruhiy holatning tashqi ifodasi. Shaxs ichki hissiy holatining bevosita ta'sirida nutq strukturasi o'zgaradi: hayajon bo'lsa – nutq bo'linadi, stress bo'lsa – paralingvistik vositalar kuchayadi, ishonch bo'lsa – nutq barqarorlashadi. Psixolingvistik jihatdan, bu hodisa "**psixotil o'zgaruvchanligi**" tamoyiliga mos keladi. Bu esa har bir nutqiy akti psixologik jihatdan individual, kontekstual holatga bog'liq va emotsional darajada o'zgaruvchan jarayon sifatida baholashga imkon beradi.

Muloqotga ta'sir ko'rsatuvchi ruhiy holatlar insonning ichki psixik kechinmalari bilan bog'liq bo'lib, nutqning tuzilishi, mazmuni, paralingvistik vositalari va kommunikativ uslubiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Quyida muloqotga ta'sir etuvchi asosiy ruhiy holatlar va ularning nutqiy ifodalari tahlil qilinadi:

1. **Stress** – bu organizmning tashqi muhitda yuzaga kelgan xavf, noaniqlik yoki bosimga psixofiziologik javobidir. Muloqotda stress holati **diqqat tarqoqligi, xotira pasayishi** va **nutqiy nazoratning susayishi** orqali ifodalanadi.

Nutqdagi ifodasi:

- uzilgan gaplar;
- noaniq jumlar;
- takrorlovchi birliklar (masalan, "bu... bu men aytmoqchi edimki...").

Misol: *"Men... bilmayman, bu... bu unchalik to'g'ri emas..."*

Stress holatidagi nutq buzilishi haqida A.A.Leontyev shunday deydi: "Psixik bosim ostida nutq tarkibi emotsional komponentlar hisobiga buziladi va sintaktik murakkablik kamayadi".

2. **Hayajon (trevoga, xavotir)** – bu muhim holat oldidan yuzaga keladigan kuchli emotsional tayyorgarlik holatidir. Bu holatda shaxs o'zini namoyon qilishga intilsa-da, **intellektual va nutqiy resurslar** to'liq safarbar qilinmaydi.

Nutqdagi ifodasi:

- ko'plab to'ldiruvchi so'zlar ("ya'ni", "ee", "hm");

- tovush titrashi, ohangning barqaror emasligi.

Misol: *“Ya’ni... bilmadim... bu... bu qanday bo’larkan...”*

3. **Ishonch** – bu kommunikativ vaziyatda o’z fikrining haqligiga, qabul qilinishiga nisbatan ichki qat’iylikdir. Bu holatda nutq barqaror, mantiqli, dalillangan bo’ladi. Bu emotsional holat pozitiv psixologiyada “barqaror ijtimoiy o’zaro ta’sir” deb yuritiladi.

Nutqdagi ifodasi:

- aniq sintaksis, mustahkam muloqot konstruksiyasi;
- pauzalar maqsadli qo’yiladi;
- intonatsiya qat’iy va muvozanatli.

Misol: *“Menimcha, bu qaror eng to’g’ri yo’l. Keling, asoslarini ko’rib chiqamiz.”*

4. **G’azab (jahldorlik)** – bu frustratsiyaga (to’siqqa uchrash), qarshilikka javoban yuzaga keladigan kuchli salbiy emotsiya. Bu holatda **nutq tezligi ortadi, intonatsiya keskinlashadi, paralingvistik vositalar kuchayadi.**

Nutqdagi ifodasi:

- ovoz balandligi oshadi, kinoyaviy ohang paydo bo’ladi;
- emotsional eksploziv iboralar: “Yetar!”, “Bu qanday gap!”

Misol: *“Qachongacha sabr qilaman? Har kuni shu ahvol!”*

5. **Shodlik (quvonch, hayrat)** – ijobiy emotsional reaksiya bo’lib, muloqotda **intonatsiya balandligi, tez nutq, ekspressiv vositalarning faolligi** orqali namoyon bo’ladi. Shu bilan birga, til birliklari semantik kengayishga uchraydi (“super!”, “ajoyib!”).

Nutqdagi ifodasi:

- ko’p undovli so’zlar: “voy!”, “zo’r!”, “olaylik!”
- jonli, harakatchan ifoda uslubi.

Misol: *“O’ziyam zo’r bo’ldi bu! Qani endi hammaga ko’rsataylik!”*

6. **Xafa bo’lish (xafagarchilik)** – emotsional jarohat, ruhiy norozilik bilan bog’liq holat. Bu holatda **nutq sekinlashadi, pauzalar ortadi, frazeologik birliklar** orqali bilvosita ifoda paydo bo’ladi.

Nutqdagi ifodasi:

- ko’ngil so’zlari ko’p: “ko’nglim og’ridi”, “yomon bo’ldi bu...”;
- intonatsiya sust, pasaygan.

Misol: *“Gaplaringizni eshitib, yuragim ezildi...”*

7. **Uyat va noqulaylik** – o’zining nomaqbul holatda ekanligini anglash bilan bog’liq emotsional reaksiya. Bu holatda **nutq qisqa, ko’p bilvosita ifoda, noaniqlik** ustuvor bo’ladi.

Nutqdagi ifodasi:

- “balki...”, “nima derdim...”;
- qochish, sukut, past ovoz.

Misol: *“Men... men bilmadim, sizga o’xshamaydi bu...”*

8. **Betaraflik (apatiya)** – har qanday motivatsiyaning susayishi, ruhiy va ijtimoiy passivlik holati. Bu holatda muloqotdagi **reaksiyalar minimal, intonatsiya sust, gaplar qisqa** bo’ladi.

Nutqdagi ifodasi:

- Qisqa javoblar: “Ha”, “Bo’lar”, “Qanday bo’lsa bo’laqolsin...”

9. **Motivatsiya** – bu ichki ehtiyoj bilan bog‘liq harakatga undovchi psixik holat bo‘lib, muloqotda **aniqlik, tizimlilik, faollik** bilan namoyon bo‘ladi.

Nutqdagi ifodasi:

- *“Men tayyorman!”, “Harakat qilamiz!”, “Men uddalayman!”*

10. **Ikkiyoqlama hissiyot (ambivalensiya)** – bir vaqtning o‘zida qarama-qarshi hissiyotlar mavjudligi. Bu holat nutqda **bog‘lovchilarning ustuvorligi, shubha, tortinish** orqali namoyon bo‘ladi.

Nutqdagi ifodasi:

- *“U yaxshi odam, lekin...”, “Bilmadim, yoqdi, lekin...”*

Zamonaviy psixolingvistika fanida inson nutq faoliyati uning psixik holati bilan uzviy bog‘liqlikda qaralmoqda. Inson muloqotga kirishganida, nafaqat til birliklarini tanlaydi, balki o‘z ruhiy holatini bevosita yoki bilvosita tarzda aks ettiradi. Stress, hayajon, qo‘rquv, ishonch, shubha, g‘am yoki quvonch kabi affektiv holatlar nafaqat muloqot mazmuniga, balki uning grammatik, sintaktik va stilistik tuzilishiga ham sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi.

Muloqot inson tafakkuri va ruhiyatining tashqi ifodasi sifatida ikki asosiy qatlam — **shaxsiy (psixotil)** va **ijtimoiy (sotsiotil)** omillar uyg‘unligida shakllanadi. Bu ikki qatlamning o‘zaro ta‘siri nutqning ma‘no, shakl va uslub jihatdan rang-barang bo‘lishini ta‘minlaydi.

Psixotil — bu shaxsning ichki psixik tuzilmasi, emotsional holati, kognitiv faoliyati, fikrlash uslubi va til birliklarini tanlashdagi individual afzalliklari orqali ifodalanadigan til hodisasidir. U shaxsning ruhiy kechinmalari, tajribasi va dunyoni qabul qilish uslubini til orqali yoritadi. Har bir inson o‘z psixotilini nutq jarayonida namoyon etadi, shu bois bir xil mazmundagi fikrlar ham har xil emotsional va uslubiy rangda ifodalanadi.

Sotsiotil esa ijtimoiy omillarga — ya‘ni muloqot ishtirokchisining yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, kasbiy muhitga mansubligi va madaniy an‘analarga — asoslangan nutq uslubini belgilaydi. Shu sababli, muloqotning mazmuni bilan bir qatorda, uning **ijtimoiy konteksti** ham til birliklarining tanlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

O‘zbek tili misolida bu holat yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, yoshi ulug‘ kishi bilan muloqotda hurmat ifodalaydigan rasmiy til birligi — **“Siz kelmadingizmi?”** shakli qo‘llanilsa, tengdoshlar o‘rtasidagi samimiy munosabatlarda **“Sen keldingmi?”** kabi erkin va yaqin uslubdagi ifodalar ishlatiladi. Ushbu farq nafaqat grammatik, balki psixologik va ijtimoiy mazmunga ega bo‘lib, muloqotning madaniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashganligini ko‘rsatadi.

Demak, muloqot jarayoni shaxsiy va ijtimoiy omillar o‘zaro ta‘sirida kechadigan **psixolingvistik tizim** bo‘lib, unda til inson ruhiyati, tafakkuri va jamiyat madaniyatining o‘zaro integratsiyasini ifodalaydi. Psixotil va sotsiotilning uyg‘unligi esa nutqning mazmuniy chuqurligi, emotsional ifodaliligi va madaniy moslashuvchanligini belgilovchi asosiy omildir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Леонтьев А.А. Психоллингвистика. – М.: Смысл, 1997. – С. 42.
2. Ярошевский М.Г. Психология стыда и вины. Москва: Наука, 1989.
3. Бирюков В.Б. Коммуникативное поведение в ситуации апатии. // Психология и Образование, 2011.
4. Ryan R.M., Deci E.L. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. Contemporary Educational Psychology, 2000.
5. Freud S. The Ego and the Id. New York: Norton, 1923.
6. Гиппенрейтер, Ю. Б. Общаться с ребенком. Как?. Москва: ЧеРо, 1999.

7. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman, 1997
8. Ekman, P. Emotions Revealed. New York: Henry Holt, 2003.
9. Scherer, K.R. Vocal expression of emotion: A review of research paradigms. Psychological Bulletin, 1995.
10. Кармин А.С. Эмоции и психология личности. Санкт-Петербург: Питер, 2002.
11. Кольшанский Г.В. Общая теория интонации. — М.: Наука, 1984. — С. 83.
12. Лазарев В.В. Стресс и личность. Москва: Наука, 1980.

